

ВІДГУК

офіційного опонента Шаповала Юрія Івановича

на дисертацію

ЛЯСКОВСЬКОЇ Світлани Петрівни

на тему

**«Діяльність органів ВУНК – ДПУ УСРР у галузі економіки:
політико-організаційні основи та специфіка (1921 – 1928 рр.)»**

на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

за спеціальністю

07.00.01 – історія України

Актуальність теми дослідження.

Коли б навіть дисертантка і не сказала про необхідність «осягнення трагічних гуманітарних наслідків радянського тоталітаризму», актуальність теми, обраної для дослідження, цілком очевидна. До того ж ідеться не про вивчення суто репресивної функції ВУЧК–ГПУ–ОГПУ, а й про вихід на спеціальне опрацювання економічного сегмента їх діяльності. А це справа не лише корисна, а й надзвичайно цікава і для дисертантки, і для широкого кола дослідників історії комуністичних спецслужб.

Ось чому С.П.Лясковській до певної міри можна позаздрити, оскільки вона наважилась на дослідження неординарної (хоча й, поза сумнівом, складної) проблематики.

Надзвичайно цікавий і період, обраний для дослідження: дисертантка прагне осмислити процеси, що мали місце в добу нової економічної політики. Ця політика мала на меті відновлення економіки. Проте нова економічна політика апріорно суперечила егалітаристським уявленням більшовиків про справедливість, а також ідеологічним заповідям комуністичної партії. Ось чому закінчення громадянської війни і навіть оголошення Владіміром Леніним певної лібералізації, в тому числі в галузі економіки, не вельми вплинули на жорсткий характер комуністичної держбезпеки. У листопаді 1922 року у виступі перед

групою іноземних кореспондентів Йосіф Сталін заявив: “ГПУ – спадкоємець ЧК, це каральний орган радянської влади, як Комітет громадської безпеки при Конвенті часів Французької революції. Це трибунал для захисту інтересів революції від буржуазії і контрреволюціонерів”.

Ці слова можна вважати своєрідним епіграфом до дисертації С.П.Лясковської, яка цілком справедливо констатує відсутність комплексного дослідження економічного сегмента в діяльності органів державної безпеки в роки нової економічної безпеки.

Відтак С.П.Лясковська ставить перед собою комплекс завдань. Серед них – аналіз процесу організаційного становлення Економічного управління (ЕКУ) та економічних підрозділів на місцях, дослідження ідеологічних та нормативно-правових основ функціонування цих підрозділів, впливу політичного курсу та кримінально-правової політики держави на організацію і специфіку функціонування економічних підрозділів, окреслення основних напрямів зусиль економічних підрозділів, спрямованих на протидію злочинності в галузі економіки, уточнення підходів і критеріїв кваліфікації злочинів у галузі економіки, віднесення до компетенції органів державної безпеки, визначення основних напрямів співпраці ЕКУ ВУЧК – ГПУ УСРР з іншими підрозділами органів державної безпеки щодо здійснення оперативно-розшукових заходів із протидії реальним чи уявним злочинам (контрабанді, економічному шпигунству, «диверсіям» тощо), оцінка ефективності реалізації функції контролю економічних підрозділів за суб'єктами фінансово-господарської діяльності, характеристика особливостей інформаційно-аналітичної діяльності органів державної безпеки в галузі економіки, розкриття сутності і характеру застосування економічними підрозділами окремих негласних (таємних) методів у здійсненні контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, встановлення причин залучення органів ВУЧК–ГПУ УСРР до розв'язання соціально-економічних проблем держави та обґрунтувати їх місце у цій сфері та інші.

Ознайомлення з текстом дисертації дає підстави вважати, що С.П.Лясковська з поставленими завданнями успішно впоралася, охопивши широкий тематичний спектр сюжетів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації.

Об'єктом свого дослідження С.П.Лясковська обрала процес інституціалізації органів державної безпеки в загальній партійно-радянській конструкції УСРР у роки нової економічної політики. Предметом дослідження є політико-організаційні основи діяльності органів ВУЧК – ГПУ УСРР в економічній галузі в роки непу та комплекс їх специфічних завдань, повноважень, методів і засобів, за допомогою яких вони реалізовувалися.

Точний вибір об'єкта і предмета дослідження дозволив С.П.Лясковській формулювати положення з високим рівнем обґрунтованості. На нашу думку, логічною та обґрунтованою є структура дисертації.

Широкою є джерельна база. Це повною мірою засвідчує 2-й підрозділ першого розділу. С.П.Лясковська використала законодавчі і партійні документи, відомчі нормативно-правові акти, листування, матеріали відомчої статистики, документи, що відклалися в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності, кримінальні (судово-слідчі) справи та документи, що до них належали, а також документи з особових справ співробітників органів державної безпеки.

Використані також унікальні архівні документи, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), та ін.

Дисертантка опрацювала чимало архівних фондів, з-поміж яких виняткову цінність мають матеріали відомчої статистики, матеріали деяких літерних справ з обслуговування іноземних компаній, матеріали (переважно повідомлення агентури) Іноземного відділу ГПУ-ОГПУ (зовнішня розвідка).

С.П.Лясковською ґрунтовно опрацьовані також опубліковані джерела, праці науковців, практиків-юристів та економістів досліджуваного періоду щодо аналізу економічної політики та окремих урядових заходів, правової системи, механізму та результативності протидії

злочинності, місцю в цьому механізмі органів державної безпеки, їх взаємодії з судами, органами юстиції, міліції.

Ознайомлення з текстом дисертації дає підстави для висновку: використані джерела інтерпретовані дисертанткою фахово, сприяють обґрунтованості наукових положень дисертації, їх практичній цінності для подальших досліджень, зокрема, для викладання курсу історії України, читання спеціальних курсів, написання наукових праць.

С.П.Лясковська в процесі наукового пошуку використовувала загальнонаукові та спеціальні методи, які забезпечили цілісний аналіз досліджуваної проблеми. Це, на нашу думку, дозволило дисертантці сформулювати положення і висновки з високим ступенем обґрунтованості.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях.

З самого початку С.П.Лясковська констатує найголовніше: «Формально підпорядковуючись уряду, органи безпеки чітко виконували партійно-радянські настанови, ставши однією з найважливіших структур серед інших ланок державного апарату. Часто вони наділялися особливими повноваженнями, які виходили за межі тогочасного правопорядку, виконуючи завдання, не властиві їхнім традиційним функціям. Поступово зростала їх роль в житті суспільства».

Власне, на детальну розшифровку цієї тези і спрямовує далі свої зусилля дисертантка. Ознайомлення з її дослідженням дає підстави зробити висновок, що цю працю можна вважати значущою спробою переосмислення підходів до принципово важливих історичних феноменів. Принципово важливо, що дослідниця не спрощує амальгаму історичних подій, показуючи, зокрема, що ЕКУ мало змогу аналізувати дійсно деструктивні, з точки зору шкоди для виробництва, факти й явища та на їх підставі складати доволі реалістичні, з високим ступенем достовірності, інформаційні зведення й огляди. Під час укладання повідомлень з місць наголос робився на висвітленні здебільшого негативних явищ та проявів девіантної поведінки різних соціальних чи професійних груп населення. Збирання, оброблення, аналіз і складання інформаційно-аналітичних узагальнень здійснювалися за лінією роботи

Економічного управління як у центральному апараті ЕКУ, так і у відповідних підрозділах місцевих органів, і спрямовувалися до керівництва відомств і вищих та місцевих партійних органів.

В цій частині дисертантка виявила не просто кваліфікацію, а й глибоке знання деталей, нюансів, які вкрай важливі для належного рівня дослідження.

По суті дисертація С.П.Лясковської, яка фундаментально опрацювала значний історіографічний, архівний, фактичний матеріал, являє собою *перше узагальнююче дослідження у пострадянській історичній науці України*, в якому міститься панорамне бачення і багатоаспектне осмислення політико-інституційного підґрунтя і специфіки діяльності органів ВУЧК-ГПУ УСРР в галузі економіки.

Результати дисертації повною мірою відбиті в двох індивідуальних монографіях і 30 фахових публікаціях С.П.Лясковської, ці результати пройшли належну апробацію, судячи з наведених підтверджень (див. стор. 5-6 автореферату). Крім того, як засвідчує аналіз, зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

Ознайомлення з дисертацією С.П.Лясковської дає підстави для загального висновку, що маємо справу із самостійним, оригінальним, новаторським дослідженням, результати якого достовірні.

Разом з тим це не означає, що відсутні підстави для деяких зауважень.

Зауваження щодо змісту дисертації.

1. Дисертантка наголошує, що методологічною основою дослідження, з-поміж інших, вона обрала принцип об'єктивності (див. стор. 14 реферату). Проте навряд чи можна говорити про *об'єктивність* будь-якого дослідження. Адже, наприклад, історик, навіть використовуючи найрепрезентативніші джерела, неодмінно творить *власну* візію, *власну* концепцію, *власну* інтерпретацію, себто є достатньо суб'єктивним. Інакше і бути не може. Проблема лише в тому, наскільки, якою мірою те чи інше дослідження наближається до реалістичного розуміння подій минувшини, обов'язково вміщує ці події в історичний контекст.

2. Як видається, у підрозділі 1.3 один блок тексту очевидно «заблукав» і потрапив не туди, де мав би бути. Згаданий підрозділ має

назву “Теоретико-методологічні засади дослідження”, а читачеві раптом, крім іншого, на самому початку пропонується зміст поглядів очільників більшовицької Росії (В.Леніна, Н.Бухаріна, Л.Троцького, Ф.Дзержинського та ін.). Якщо вже згадувати Ніколая Бухаріна, то достатньо для методології згадати такі його слова: “Революція – это кто кому первый голову проломит”. Ленін полюбляв говорити і писати про диктатуру пролетаріату, як про владу, що не пов’язана будь-якими законами, наполягав на тому, що в більшовицькій Росії замало диктатури. Чимало цікавого у тому ж дусі написав Троцький. Ось чому місце згаданим теоретикам і методологам зовсім у іншому, можливо, окремому розділі, в якому відтворювався процес конструювання більшовиками, сказати б, репресивного права і репресивної методології, про які, власне, йдеться у дисертації.

3. С.П.Лясковська обґрунтовує, що діяльність ВУЧК-ГПУ-ОГПУ в роки непу була амбівалентною. З одного боку, вони “боролися з дійсними злочинами, захищаючи інтереси держави, з іншого, – використовувалися комуністичною партією як інструментарій для встановлення диктату та організації необґрунтованих політичних репресій”. Це правильно, але існувала ще одна особливість.

Напевно, слід було бодай невелику частину тексту присвятити негативним проявам в середовищі самих чекістів. Наприклад, в дисертації йдеться про боротьбу із розкраданням казенних грошей. Проте добре відомо, що саме це явище є свого роду константою в історії комуністичної спецслужби. Чимало чекістів займалися і контрабандою, причому інформація про це, попри конспіративні зусилля, виходила на поверхню і дехто був навіть засуджений до позбавлення волі.

4. Як видається, значно коротшими в авторефераті (див. стор. 31-34) могли би бути висновки, в яких узагальнено результати дисертаційного дослідження. Зокрема, не варто було до певної міри повторювати те, що вже було сказано у попередніх частинах тексту.

Ці та деякі інші зауваження (вони були висловлені дисертантантці особисто) не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації, що в

межах визначених С.П.Ляковською цілей і завдань є цілісним, закінченим, новаторським дослідженням актуальної та науково значущої проблеми.

Загальний висновок.

Дисертація С.П.Ляковської на тему «Діяльність органів ВУНК-ДПУ УСРР у галузі економіки: політико-організаційні основи та специфіка (1921 – 1928 рр.)» відповідає вимогам ДАК України, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

професор, доктор історичних наук,
головний науковий співробітник відділу теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України

Ю.І.ШАПОВАЛ